

világában kikristályosodó mozzanatokot vetnek egybe (például a forsyteizmus, snopeizmus és hábetlerizmus jelenségének párhuzamait).

H. Szász Anna Mária könyve végeredményben igen nagy anyagot halmaz fel viszonylag szűkreszabott kereteken belül. Számos érdekes és tanulságos kiinduló- és támpontot nyújt e bőséges anyag elrendezéséhez, de ezt az elrendezést magát a szerző nem végzi el maradéktalan következetességgel. Nem különül el elég világosan vizsgálódásának poétikai, komparatiztikai és szociológiai szempontja, bár témáját tekintve mindhárom szempont egyformán releváns, és H. Szász Anna Mária mindhárom szempontból tesz is külön-külön értékes és igaz megfigyeléseket. Valószínűleg nem volt szerencsés különválasztani a kifejtést egy általános elméleti és egy konkrét leíró részre, és helyette inkább egy összehasonlító irodalomtörténeti-poétikai és egy összehasonlító irodalomszociológiai részre kellett volna tagolnia mondanivalóját. A dolgozat azonban modern filológiai ismereteink hézagait így is hathatósan pótolja. Széles látókörrel és hatalmas anyagtudásról tanúskodó, lényegretörően és minden szakmai nagyképűségtől mentesen, kiegyensúlyozottan megírt munka. A családtörténeti regénykolosszusok jéghegynyi ismeretének mintegy csak a csúcsa, amely azonban az ilyen vizekre hajózó olvasó és kutató számára kellőképp jelzi a hatalmas vízalatti tömegeket is. (Akadémiai Kiadó, 1982.)

GYÖRFFY MIKLÓS

LŐRINC PÉTER: TÁRSADALOM ÉS MŰVÉSZET

Lőrinc Péter, jugoszláviai magyar költő, író, publicista ezúttal művészetelméleti tanulmányait nyújtja át az érdeklődő olvasónak. Válogatott tanulmányait – mondhatnánk, ha Lőrinc Péternek megadott volna az elegyengetett pálya, a simán gördülő karrier s az idő rostjain átszítált szabad mérlegelés; megmaradt cikkeit, aforizmáit, esszéit és dolgozatait – mondjuk inkább, hiszen a már kora ifjúságában balra tartó és a szocializmussal korán eljegyzkedő szerző írásait szimatoló házkutatások és büntetőtáborok rostálták és ritkították. A magyar és szerb-horvát folyóiratokból kilépő kötet több mint fél évszázadot kötöz körül töprengéseivel; első vázlata 1918-ból, utolsó dolgozata 1973-ból való.

A pályakezdő esszéket expresszív, sőt expresszionista lendület, aktivista tettvágy és jövőt idéző, teremtő türelmetlenség jellemzi. „*A verseim*. Szeretném, ha én írtam volna őket, de nem én írtam. Az írta őket, aki szeretnék lenni” (7.) – hirdeti egy kihívó paradoxon az *Esztétikai skiccekben* (1918–1920) annak jóslatos jeleként, hogy az esztétika itt a lírai lobogás fákhlyahordozó szolgálóleánya. „Önhipnózis: ez az én egész esztétikám, az egész expresszionisztikus magamadása bárkiben és bármiben: az Én azonosítása a mindennel és mindenkivel a művészi behelyezésem és megélésem át.” (8.) E világot ölelő autoszugesztio mint művészi mozdulat és gondolkodói élmény számos következménnyel jár. Nemcsak a művészetet meríti meg a költészetben, hanem a tudományt is a lírában („líra a tudomány is! 8.), sőt az egész világmindenséget: „Igen, minden líra! Az én világra fényképezése!” (*Lázadás és forradalom*, 1921. 21.) A definíció nem fogalmi meghatározás, hanem „egy szóba tömörült élmény”, „Nincs logika, nincs értelem”, „Nincs cél, csak út van”, „Semmi sem objektív”, „Nincs gondolkodás.” (*Pszichoszintézis*. 1921. 26., 28., 29.) Ahol az indulat kilúgozza a ráció érvelését az okfejtésből, ott a stílus is elsősorban a lírai én lüktető érverését közvetíti. A ma nemzedékében az időtlenség passzivitása helyére az idő aktivitása lépett: „a mozgás, a ritmus dobogott fel akart tudatos életté!”, s szapora képlékenységében bizony a képzavartól sem riadt vissza: „A vas, az érc, a kohézió, a villamosság, a gravitáció benne legyökereznek, préselt, túlfűtött akarásokká rügyeznek!” (*A vas esztétikája*. 1921. 14.)

A húszas évek forrongó indulati anyaga körül ugyanakkor a gondolati öntőformák szilárdabb mintája is kitapintható. A jelen művészete – hirdeti a szerző – a vajúdo disszonanciáé, a forradalmi akarásé, mely a jövőben klasszikus harmóniának ad helyet. Amikor ez dogmává merevedik, kihívja maga ellen a romantikus elégedetlenséget, mely, ha aktivizálódik, ismét forradalmasodik és forradalmasít. (*A haldokló expresszionizmus*. 1921) A romantikából forradalmi művészet keletkezik, ebből pedig klasszicizmus sarjad. Vagy a klasszicizmus a megállapodottság, a múlt művészete? „Mást tartunk klasszikusnak” – magyarázza képzelt vitapartnerének vagy perlekedő alteregójának a párbeszéd énkettőző szerzője, majd torlasztott toleranciával hozzáfűzi: „s ha ezt nem agyarazzuk botor-látni-nem-akarással egymás ellen konok feltűzeltségben, akkor ezen a megértésen minden vita megdől.” (*Romantika*, 1921. 16.) Alkalmassint. Az új művészet a tettek nyelvén beszél, s időt teremt. „És ha dada: hát dada! De út a jövő klasszicizmusa felé!” (*Idő és művészet*. 1921. 25.) A passzív romantikát felváltja az aktivizmus, ezt pedig „a cselekvés, az akció, a tettek kora, . . .

amely már fölöslegessé teszi az aktivizmust, de egyúttal magába is foglalja mint egyik alkotóelemét.” (*Aktivizmus: állandó visszatérő*, 1922. 31.) E megállapítás vallomásnak is beillik: egyszerre önarckép, pályakép és korkép.

A harmincas évek övezete új pályaszakaszt képvisel. A szubjektív izzást objektív elemzés váltja fel, az ösztönös sejtést a tudatos gondolkodás, az aktivizmust az akció, a szürrealizmust a realizmus. Ami korábban az esszék dobbantó deszkája volt, az most a tanulmányok témájává lesz. Az érzelmi azonosulás helyére kritikai távolságtartás kerül, mely – a múlt folytatásaként – a tárgy belső átélésével és megértésével párosul. Míg a húszas években az indulattól megrészegeedett gondolat eksztatikus felkiáltójelek között tántorog, az új korszakban – mámorát kialudván – tárgyilagos pontok közén lépeget vállalt s vallott célja felé. A magasan lobogó expresszionista esszéket Láng Árpád jegyezte, az újabb dolgozatokat (1936-tól) Lőrinc Péter írja alá.

Sorukból kiemelkedik, s a freudizmus és marxizmus e korban József Attilától Christopher Caudwellig megfigyelhető kettős indításáról tanúskodik a *Pszichoanalízis és szürrealizmus* (1936–1938). Lőrinc Péter a lélektan tárgyában, a lélekben az összes személyi élmények szintézisét látja, s felismeri társadalmi meghatározottságát. Tagadja azt a vulgár-materialista felfogást, mely szerint a lélek egyszerűen biológiai „szerv” lenne, de szembeszáll azzal az idealista elképzeléssel is, amely a lélekre mint anyagtalan szellemre tekint. Az ösztönben a fajta szerzett tulajdonságát, az étellel szembeni nem tudatos állásfoglalását pillantja meg, s így végső soron a természet és a társadalom hatására vezeti vissza. A pszichoanalízistől feltételezett „ős-én” („es”), „én” („es-ich”) és „fölöttes-én” („über-ich”) létezését elismeri, de nem az általános értelemben felfogott emberi lélek vagy személyiség örök tagozódásának tekinti, hanem egy ellentétektől felszabdalt társadalmi állapot tükröződésének látja. Méltányolja a pszichoanalízisnek az egyéni lelki élet s a szexuális élet területén tett felfedezéseit, de elhessenti a teljesen kibomlott pszichoanalitikus elmélet pánszexualizmusát, szubjektivizmusát és idealizmusát. Azt vallja, hogy a szublimálással történő gyógyítás csupán tüneti kezelés, s azt tartja, hogy a radikális megoldás annak a társadalmi állapotnak megváltoztatása, amely a lélek zavarait előidézti. A Freud feltételezte lelki mechanizmusok, az elfojtás, a lelki cenzúra s a szublimálás Lőrinc Péter szerint is léteznek, de ezeket – hirdeti – fiziológiai és társadalmi szempontból kell értelmezni, s bennük egy felbomló kor meghatározott emberének természetrajzát kell észrevenni. Lőrinc Péter a maga felfogását az egykorú vitákban állást foglalva, Freud, Ferenczi, Varjas, Rank, Kolnai, De Man, Reich, Bunić, Lúria, Fridman, Zalkind, Bihovszkij, Jeszenszki (Molnár) Erik, Sapiro, Volosinov, Jurinec,

Deborin, Thalheimer és mások nézeteihez viszonyítva fejti ki. Figyelemre méltó párhuzamokat von a pszichoanalízis és a szürrealizmus mód-szere között.

A kései és későbbi tanulmányok kritikai élet keményre edzi a történelem. *A kelőn is hanyatló polgárság esztétikája* (1940) Oscar Wilde, Jászi Oszkár és Dienes László művészetfelfogását szembeesítve azt a véleményt is megkockáztatja, hogy Machiavelli a történelmi materializmus hírnöke volt. A *Tallózás* (1941) című cikk kételkedik abban, hogy egy virágváza belső művészi élménnyé válhat. A szürrealisták álmokergető illuzionizmusának bírálata már a *Pszichoanalízis és szürrealizmusban* azzal vádolja a szürrealista művészeket, hogy a valóságot – ha tudattalanul is – „a vér, a szexualitás, a biológia, a fajok, . . . a korporációk nevében” tagadják. (79.) Az utószót író Bori Imrének alkalmasint az effajta kitételek miatt támadt az a benyomása, mintha Lőrinc Péter „egy személyben játszaná az inkvizítor és az eretnek szerepét”. (193.)

Am a kötetének anyagát rendező s pályája felett szemlét tartó szerző maga is rendelkezik azzal a bölcs belátással és történelmi távlattal, amellyel egyik-másik egykori nézetétől immár elhatárolhatja magát. A szürrealistáknak a faji misztikával való kapcsolatbáhozatalát például így jegyzeteli meg, s igazítja ki: „1937–38-ban, az antifasiszta harc elején ez világos utalás volt a fasizmusra. Óvás tőle. Ekkoriban szűnt meg nálunk a szürrealizmus – az antifasiszta harc jegyében. Az egész íráson átvonul az akkori aktualitásnak ez a jegye. Ez itt-ott merevvé is teszi.” (79.) E visszapillantó felismerés egyszersmind új gondolkodói korszakot és magatartást is jelez.

A visszapillantás nem egy cikknek és tanulmánynak kifejezett célja is. *A Két part között* (1950) Szenteleky Kornél irodalomszervezői munkásságát értékeli; a *Fura eset . . .* (1951) önéletrajzi pályavázlatot nyújt, s egyben a vajdasági irodalmi mozgalom egy szakaszát is felvillantja; *A felfedezett Kultúra* (1964) a Schwalb Miklós szerkesztette *Kultúra* című lap 1935-ös mutatványszámának kapcsán feljegyzésre méltó sajtótörténelmi adalékokkal szolgál; az *Együtt . . . az irodalomban* (1971) a szerb–magyar progresszió irodalmi együttműködésére emlékezik 1918 és 1945 között, személyes reminiszenciák nyomvonalán haladva; s a kötetzáró *Avantgardizmus és realizmus* (1973) a szerző életútjának tanulságait összegzi, az avantgarde és a realista formát egyaránt elfogadja, s a forradalmi tartalom és a formai megújulás szintézise mellett tesz hitet. (Újvidék. Fórum Könyvkiadó, 1981.)

EGRI PÉTER